

Vieno Švč. Jėzaus Širdies paveikslo istorijos pėdsakais

Regimanta Stankevičienė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, 08105 Vilnius

El. paštas regimanta1@yahoo.com

Straipsnis skirtas 1817 m. nutapytam paveiksliui „Švč. Jėzaus Širdis“ – jo pirminės vietos, aukotojų identifikavimui, sukūrimo kontekstų, pirmavaizdžio ir galimo tapytojo išaiškinimui. Tekste nagrinėjama savitų bruožų turinti kūrinio ikonografija, pateikiamas ją tiksliau nusakantis paveikslo pavadinimas. Naudojami istoriografinis, ikonografinis ir menotyrinės analizės metodai.

RAKTAŽODŽIAI: paveikslas „Švč. Jėzaus Širdis“, Eucharistinė Švč. Jėzaus Širdis, Apytalaukio bažnyčia, Kazimieras ir Ieva Uvainytė Burbos, Jonas Rustemas, Pietro Tedeschi, Lorenzo Capponi

Straipsnyje pristatomas privačiame rinkinyje saugomas paveikslas iki šiol netyrinėtas. Dėl profesionalios tapybos ir netipiškos Švč. Jėzaus Širdies ikonografijos menotyrinio dėmesio verto šio kūrinio kilmės ir istorijos bruožus padėjo atkurti paveiksle nutapyto herbo ir fragmentiškai išlikusio aukojimo įrašo išaiškinimas. Todėl jau buvo galima nustatyti tyrimų gaires, pasinaudoti toliau išnašose nurodomais šaltiniais ir literatūra apie pirminę paveikslo saugojimo vietą, fundatorius ir kūrinio paaukojimo aplinkybes. Nustatant galimą paveikslo tapytoją naudotasi kontekstiniais duomenimis, menotyrine lyginamąja analize, analogais.

Privačiame rinkinyje esantis paveikslas į jį pateko taip pat iš privataus asmens ir blogos būklės. Naujųjų savininkų užsakymu jį 2019 m. profesionaliai restauravo Jūratė Derkintienė. Pagal reprezentatyvią kompoziciją su Švč. Jėzaus širdies figūra centre ir dydį akivaizdžiai bažnyčios altoriui skirto paveikslo (drobė, aliejus; 179 × 88 cm) dešiniajame viršutiniame kampe išlikusio įrašo lenkų kalba įskaitomi fragmentai teleido sužinoti, kad jis 1817 m. įgytas kažkokios bažnyčios koliatorių ponų Burbų, kad Burbienė kilusi iš Uvainių, be to, matoma ir Šiaulių pavietą mininti santrumpa (1 pav.). Paveikslo kairiajame viršutiniame kampe nutapytas jungtinis aukotojų šeimos dviejų laukų herbas taip pat bylojo apie abi minimas gimines suvienijusią šeimą: heraldinėje dešinėje – žydras laukas su auksinio kryžiaus užlenktais galais figūra (modifikuota Burbų giminės herbo *Odyniec* III figūra), heraldinėje kairėje – raudonas laukas su balta gulbe, perversa ruda strėle, ir žvaigžde (Uvainių herbas „Gulbė“) (2 pav.). Kita vertus, abi herbo figūros nutapytos ne visai tipiškos formos.

1 pav. Jonas Rustemas (?). Paveikslas „Eucharistinė Švč. Jėzaus Širdis“. Algirdo Petraičio nuotr., 2019

2 pav. Paveikslo fragmentas su aukotojų herbu. A. Petraičio nuotr., 2019

Paveikslo sukūrimo kontekstai ir aukotojai

Iš išlikusių fragmentų atspėjus paveikslo paaukojimo įrašė minimos Apytalaukio bažnyčios pavadinimą, per jos dokumentus ir skelbtus duomenis apie jos koliautorių¹ išsiaiškinus pastarojo sutuoktinės vardą ir buvo iššifruotas visas 4 eilučių tekstas lenkų kalba (laužtiniuose skliaustuose – pagal įrašo kontekstą ir kitus duomenis atkurti sunykę fragmentai): „*Kosztem kolatorów [kościola] / [O]pi[t]olockiego JW[P. Kazimierza] / [i Ewy] z Uwoyniow Burbow woj[-] / [sk]ich Pwtu Szawel: R. 1817.*“ Vertimas su išskleistomis santrumpomis skamba taip: „Apytalaukio bažnyčios koliautorių, Šiaulių pavieta vaiskių, Maloningųjų ponų Kazimiero ir Ievos Uvainytės Burbų lėšomis. 1817 metai.“ Aptikta, kad ir Apytalaukio Šv. Petro ir Povilo bažnyčios 1820 m. vizitacijos akto naujai įgytų objektų sąrašė įrašyta, kad „1817 m. J[o] M[alonybės] Šiaulių vaiskio, Apytalaukio bažnyčios koliautoriaus Kazimiero Burbos lėšomis didžiajam altoriui buvo įgytas ant drobės tapytas

1 Apytalaukio bažnyčios vizitacijos aktas, 1818 m. *LVI A*. F. 694. Ap. 1. B. 3669. L. 387–387v; Kamuntavičienė, Šinkūnaitė 2012: 108–109.

Švč. Jėzaus Širdies paveikslas.² Čia neįrašyta Ieva Burbaitė Uvainienė, bet nurodyta aukojamam kūriniui skirta vieta.

Paveikslo temos ir vietos pasirinkimas tęsė parapijos pamaldumo tradicijas: jau 1755 m. birželio 5 d., gavus popiežiaus Benedikto XIV leidimą ir pastarąjį aprobusus vyskupui Mykolui Zenkevičiui, Apytalaukio Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčioje buvo įvesta Švč. Jėzaus Širdies brolija, inicijuota šį Išganytojo kulto aspektą diegusių jėzuitų, kurių misija čia veikė. Ji patenka į maždaug pirmą dešimtuką šio titulo brolijų, Lietuvoje (dab. ribose) įsteigtų iki 1765 m., kada Švč. Jėzaus Širdies kultas imtas nuosekliai diegti visoje Abiejų Tautų Respublikoje. Jau 1755 m. pavasarį Apytalaukio bažnyčioje būta Švč. Jėzaus Širdies paveikslo didžiojo altoriaus antrajame tarpсныje ir dviejų naujų procesijų vėliavų su šio siužeto atvaizdais. 1784 m. Jėzaus Širdies paveikslas (matyt, jau kitas) puošė po gaisro atstatyto didžiojo altoriaus pirmąjį tarpšnį, būta procesijų altorėlio su didele sidabrine širdimi³.

Naujo Švč. Jėzaus Širdies paveikslo didžiajam altoriui įgijimas sietinas su kelio-mis sutapusiomis priežastimis. XIX a. pr. Apytalaukio bažnyčia akivaizdžiai buvo prastos būklės, nes 1804–1811 m. klebonas Kazimieras Valentinavičius perdarė jos stogą su visomis konstrukcijomis (1809), naujai nutinkavo lauko ir vidaus sienas⁴, vėliau kunigas Vincentas Narbutas pasirūpino pakeisti langus, duris, plytomis išgrįsti vidų. Tikėtina, kad reikėjo atnaujinti ir bažnyčios altorius, kitą inventorių, nors 1813–1820 m. pats kun. Narbutas buvo įgijęs tik tekstilės siuvinų ir reikmenų (arnotą, kamžų, užuolaidas ir kt.), alavines ligonių patenas, altoriaus varpelį, o naujas atsiradęs paveikslas buvo tik tas vienas – Burbos paaukotasis⁵. Galbūt senasis Švč. Jėzaus Širdies atvaizdas jau buvo prastos būklės arba koliatoriaus (o gal klebono) nebetenkinančios ikonografijos, bet tai galėjo paskatinti ir numatomas paties didžiojo altoriaus pertvarkymas. Manoma, kad jis atliktas netrukus (iki 1828 m.)⁶. Kita vertus, paveikslo įgijimas (ir altoriaus atnaujinimas?) gali būti siejamas su šventovės koliatoriais, t. y. su tuomet neseniai įvykusiu jų pasikeitimu, juo labiau kad dėl bažnyčios globos buvo pakovota: 1812 m. sausio 17 d. Kazimiero Burbos naudai pasibaigė dešimtmetį tęsėsis konfliktas dėl bažnyčios patronato teisių. Jame nugalėjo ne Apytalaukio dvaro savininkai Juozapas ir Joana Karpytė Tiškevičiai,

2 Apytalaukio bažnyčios vizitacijos aktas, 1820 m. *LVI A*. F. 694. Ap. 1. B. 3640. L. 105.

3 *Ukmergės dekanato vizitacija 1784 m.*: 109, 110, 114; Kamuntavičienė, Šinkūnaitė 2012: 92–93, 108, 110, 155; Stankevičienė 2017: 175, 384.

4 Apytalaukio bažnyčios vizitacijos aktas, 1820 m. *LVI A*. F. 694. Ap. 1. B. 3640. L. 105; Kamuntavičienė, Šinkūnaitė 2012: 134, 142.

5 Apytalaukio bažnyčios vizitacijos aktas, 1820 m. *LVI A*. F. 694. Ap. 1. B. 3640. L. 105.

6 Iki šiol manyta, kad Apytalaukio bažnyčios didysis altorius nuo XVIII a. vidurio bent šimtą metų nekito (kaip dar ilgiau nekito jo pirmojo tarpсны paveikslas), nors nurodyta, kad jau 1828 m. didysis altorius (1820 m. vadintas dvitarpсны) minimas kaip tritarpsnis (Kamuntavičienė, Šinkūnaitė 2012: 148–149). Manyta, kad suklysta 1828 m., nes vėlesniuose aktuose vėl minimas dviejų tarpсны įrenginys (ten pat), tačiau XIX a. bažnyčių dokumentuose neretai aptinkama turto sąrašų, nukopijuotų nuo senesnio, nei prieš tai ejęs, to paties tipo dokumento neatlikus reikiamų pataisų.

o Burbos, šią savo teisę grindę tuo, kad jie valdė fundacinius Jaugilius (palivarką; dab. kaimas Kėdainių r.), per dėdę Joną Burbą paveldėtus iš ankstesnių bažnyčios koliatorių jėzuitų⁷.

Pagaliau, paveikslu paaukojimą galėjo paskatinti ir grynai asmeninė priežastis – aukotojams Kazimierui ir Ievai Burboms tais metais gimė trečia dukra Anelė, tad galėjo būti dėkojama po šio įvykio ar aukojama prieš jį (pavyzdžiui, tikintis susilaukti sūnaus). Šiame kontekste paveikslu su atitinkamu įrašu ir herbu svarbiausiai bažnyčios vietai – didžiojo altoriaus pirmajam tarpsniui – paaukojimas suvoktinas kaip ryški manifestacija, įvaizdinanti koliatorių pamaldumą, dėmesį jų globojamai bažnyčiai ir dosnumą. Dar reikia pastebėti, kad aukotojai veikiausiai jau buvo susipažinę su pamaldumu Švč. Jėzaus Širdžiai ir patys jį praktikavo. Kazimieras ir Ieva Burbos gyveno vyro giminės XVIII a. pab. įsigytame Pašušvio dvare (ten 1811 ir 1813 m. gimė pirmos dvi jų dukros)⁸; šios vietos Visų Šventųjų bažnyčioje taip pat veikė 1769 m. popiežiui Klemensui XIII leidus įkurta Švč. Jėzaus Širdies brolija ir jos altorius stovėjo koplyčioje⁹ su sienoje įmūryta Kazimiero tėvo Antano Burbos (apie 1713–1799) memorialine lenta¹⁰.

Kontekstą gali papildyti duomenys apie aukotojus ir jų šeimos kultūrinius interesus. Ieva Burbienė užaugo Raseinių apskrities raštininko, lietuvių kalbos tyrinėtojo, poligloto Leono Uvainio (1755–1828), parašiusio neišlikusį etimologinį žodyną, siūlyto į lektoriaus vietą Vilniaus universitete planuojamoje įkurti Lietuvių kalbos katedroje, susirašinęsio su Dionizu Poška, šeimoje¹¹. Įdomu, kad susidaro visa grupė, ir ne vienos kartos, jos su Kazimieru Burba palikuonių, susijusių su Lietuvos menine kultūra. Sūnus Kleopas Kletas pagarsėjo architektūros istorijai svarbaus jau minėto Belvederio dvaro komplekso sukūrimu. Dukra Anelė ištekėjo už dailininko mėgėjo Severino Römerio (Edvardo Jono Römerio brolio) ir du iš jų vaikų (Kazimieras ir Marija Antanina) taip pat buvo dailininkai mėgėjai. Tapyba užsiėmė dar dvi kitos Burbų vaikaitės – dukros Irenos Gurskienės dukros: Marija Anelė Volmerienė ir Juzefa Alina Gurskytė¹². Ir tai dar ne visi giminystės ryšiais susiję dailininkai.

Burbų dovanotasis Švč. Jėzaus Širdies paveikslas po 1902–1919 m. Apytalaukio bažnyčios remontų ir Pirmojo pasaulinio karo nuostolių atstatymo vėl papuošė jos

7 Apytalaukio bažnyčios vizitacijos aktas, 1818 m. *LVIA*. F. 694. Ap. 1. B. 3669. L. 387–387v.; Kamuntavičienė, Šinkūnaitė 2012: 108–109.

8 Pašušvio bažnyčios gimimo metrikų knyga, 1802–1827 m. *LVIA*. F. 669. Ap. 1. B. 254. L. 69, 82v.

9 Pašušvio bažnyčios vizitacijos aktas, 1821 m. *LVIA*. F. 669. Ap. 2. B. 225. L. 59v.

10 Žr.: Antano Burbos memorialinė lenta, *Kultūros vertybių registras*, unikalusis kodas 15567; prieiga per internetą: <https://kvr.kpd.lt>. Tikėtina, kad A. Burba ir palaidotas kriptoje po koplyčia.

11 Žr. Leonas Uvainis, prieiga per internetą: http://svetaines.emokykla.lt/kalbininkai/Projektas/Kalbininkai/Uvainis_Leonas.htm

12 *Lietuvos dailininkų žodynas* 2012: 153, 330, 331, 333.

naujo didžiojo altoriaus pirmąjį tarpinį¹³. Dabar altoriuje esančia kopija paveikslas veikiausiai pakeistas 1964 m., kai didysis altorius buvo iliuminuotas, o jo paveikslai „atnaujinti“¹⁴. Po altoriaus perstatymo XX a. įgytas viršutinis jo šv. Baltramiejaus atvaizdas tikrai galėjo būti tik panaujintas, bet vietoje seno apatinio Jėzaus paveikslas būtent tada galėjo atsirasti altoriuje tebesanti ryškesnių spalvų ir laisvesnės tapysenos jo kopija¹⁵. Kita vertus, ar paveikslas pirminę vietą „paliko“ tuomet, ar kiek vėliau, ir kur jis pabuvojo, iki buvo įgytas dabartinių savininkų, neatsekta. O paveikslas pakeitimo kopija paskatos aiškios: XX a. prasta tapusi šio kūrinio būklė. Profesionalaus restauravimo metu sunykę paveikslas tapybos plotai atkurti korektiškai juos retušuojant ir su išlikusia autentiška tapyba nesuniveliojant, tad matyti, kad praradimų būta nemenkų, ypač paveikslas apačioje, kur gana didelis plotas buvo fragmentiškai teišlikęs, būta ir kitų defektų.

Atskiros aptarimo vertas heraldinis kūrinio elementas. Paveiksle esantį jungtinį Kazimiero Burbos ir Ievos Burbienės (kilusios iš Blinstrubiškių Uvainių) šeimos herbą sudaro į du laukus padalytas skydas, šalmo ir kitų papildomų elementų nėra. Pasak biografinių žinynų, herbų etc., Burbų giminė naudojo herbą *Odyniec* III, o Uvainių – „Gulbė“ (*Cygnus, Łabędź*). Šiuo atveju abiejų herbo laukų ir jų grafinių figūrų spalvos tipinės, tačiau pačios figūros savaip modifikuotos. Heraldinėje dešinėje – Burbų herbe – mėlyname lauke esanti auksinė grafinė figūra neatitinka nė vienos iš bent penkių herbo *Odyniec* atmainų. Nors pagrindinis kryžmiškas jos karkasas pakartojamas, tačiau vietoje strėliško viršaus ir pusiau strėliškos (be vieno sparnelio) apačios paveikslas herbo figūros ir stiebo, ir skersinio abu galai atlenkti stačiu kampu, po du atlančius it gnybte atkreipiant vienas į kitą¹⁶. Abejonė, ar „neatpažįstamas“ ženklas nebuvo pakeistas paveikslą restauruojant (ar kažkada seniau jį naujinant), atmestina, nes Kazimiero ir Ievos sūnaus Kleopo Kleto Burbos naujai suformuoto Belvederio dvaro ansamblio koplyčios fasade išlikęs beveik tapatus, t. y. be strėlės formos elementų, reljefinis herbas. Tiesa, jis dar kiek kitaip modifikuotas – kryžmiškos jo figūros galų atšakos pasuktos sudarant svastikos formą, nors svastikai jos yra netipiškai trumpos¹⁷. Betgi ir heraldinėje kairėje esantis Uvainių giminės „Gulbės“ herbas skiriasi nuo tipinių pastarojo herbo atmainų, nes baltą gulbę, pavaizduotą raudoname lauke, dar papildoma iš apačios įstrižai perverianti ruda strėlė ir auksinė žvaigždė virš paukščio. Tad

13 Dabartinis altorius su juo aprašytas 1930 m.: Kamuntavičienė, Šinkūnaitė 2012: 189.

14 Ten pat: 222.

15 Kopija altoriuje matoma: Kamuntavičienė, Šinkūnaitė 2012: 107 pav.; Jucevičius 2011: pav. p. 92–93; dar žr. Apytalaukio bažnyčios panoraminės fotografijos vaizdą, prieiga per internetą: www.panoramas.lt. Kopija ją minėjusius klaidino, pavyzdžiui, Jonas Jucevičius ją pavadino „Kristaus Atpirkėjo XIX a. pab.–XX a. pr. paveikslu“.

16 Gal ši figūra buvo „išvesta“ iš Niesieckio aprašomos šio pavadinimo Burbų herbo atmainos. Autorius teigė, kad herbo „strėlės“ per vidurį horizontaliai perbraukta vertikale viršuje turinti būti be strėlės antgalio sparnelio heraldinėje dešinėje, o apačioje – be tokio elemento kitapus. Tad ši ženklą taip pat sudaro du „gnybtiški“ (nors kitaip artėjančiais galais) segmentai (žr.: Niesiecki 1740: 415).

17 Šio herbo nuotrauką žr. internete: https://welovelithuania.com/content/uploads/2016/11/IMG_4324.jpg

aptariamasis herbas nukreipia abiejų giminių heraldikos tyrinėjimų link ir teikia įdomios medžiagos apie Lietuvos, ypač Žemaitijos, istorijai ir kultūros istorijai svarbių Burbų ir Uvainių giminių bajoriškosios tapatybės reprezentacijas.

Paveikslo pirmavaizdis, ikonografijos ir meninės raiškos bruožai

K. ir I. Burbų paaukoto Švč. Jėzaus Širdies paveikslo ikonografija ir kompozicija yra retos, jų analogų Lietuvoje nežinoma, nors pirmavaizdis egzistuoja ir juo (jo kartote) remtasi. Šis pirmavaizdis – 1780 m. datuojamas Pietro Tedeschio (apie 1750 – po 1808) Švč. Širdies paveikslas Imolos (Italija) Švč. Mergelės Marijos iš Karmelio kalno bažnyčiai (3 pav.)¹⁸.

Jo aptarimą reikėtų pradėti primenant Eucharistijos motyvo kelią į Švč. Širdies kompozicijas. Nuo XVII–XVIII a. sandūros Katalikų bažnyčioje vis plačiau sklindantį Švč. Jėzaus Širdies kultą lydinčios šio siužeto reprezentacijos dailėje kito ir vaizdo, ir juo perteikiamų idėjų prasme. Iš pradžių Švč. Jėzaus Širdis buvo vizualizuojama tik širdies simboliu, bet netrukus buvo pasitelkti ją adoruojantys angelai, neretai ir Atpirkėjo auką, ir Eucharistiją simbolizuojantys kančios ženklai ir (arba) Dievo Avinėlis, monstrencija, kielikas su ostija¹⁹. Kuriant šias kompozicijas

3 pav. Pietro Tedeschi (apie 1750 – po 1808). Paveikslas „Švč. Jėzaus Širdis ir Eucharistija“. 1780 m. Imolos Švč. Mergelės Marijos iš Karmelio kalno bažnyčia. Prieiga per internetą: https://1.bp.blogspot.com/-nd72jTc3BDI/XblscWRItI/AAAAAAAAA18/ECXmcPUT6JsGRdVDEMqFerluBx_qhosrwCLcBGAsYHQ/s1600/santo-del-gg.jpg

¹⁸ Pietro Tedeschi, *Sacro Cuore ed Eucaristia*, 1780 circa, chiesa del Carmine, Imola; prieiga per internetą: <http://www.scuolaeccliamater.org/2014/06/la-devozione-al-s-cuore-una-pieta.html>. Už šio pirmavaizdžio nurodymą nuoširdžiai dėkoju Gabijai Surdokaitei-Vitinei.

¹⁹ Lietuvoje tokios embleminės kompozicijos pavyzdžiai yra Vištyčio Švč. Trejybės bažnyčios buvęs altoriaus paveikslas, datuojamas XVIII a. vid. (saugomas Vilkaviškio vyskupijos Krikščioniškosios kultūros centro Bažnytinio meno muziejuje), ir tos pačios bažnyčios panašaus laiko procesijų altorėlio reljefas (Stankevičienė 1997: 280–283).

remtasi XVII a. pab. Švč. Jėzaus Širdies vizijų regėtojos šv. Marijos Margaritos mistinės patirties metu išgirstais paties Išganytojo žodžiais, siejusiais Jo meile liepsnojančią Širdį ir Eucharistiją. Tokias emblemio pobūdžio kompozicijas, kartais įvardijamas „Švč. Jėzaus Širdies adoravimu“²⁰, XVIII a. II p. – XIX a. pr. pakeitė Švč. Jėzaus Širdies, perteikiamos visa arba iki pusės matoma Kristaus figūra su ant krūtinės liepsnojančia širdimi (ar tiesiama delne), ikonografija. Tuomet panašūs atvaizdai, pavyzdžiui, Šiluvos ir Tytuvėnų bažnyčios altorius puošiantys paveikslai ir antros iš šių šventovių prieangio skulptūra²¹, paplito ir Lietuvoje. Jėzaus įvaizdžio ir idėjų perteikimui itin svarbūs yra Išganytojo gestai. Jie įvairūs, tačiau Kristus, rodantis į mišių taurę su ostija arba laikantis ją rankoje, – tik XX a. pr. plačiai ėmusi plisti ikonografija, gimusi iš Švč. Širdies ir Švč. Sakramento kulto suliejimo, kai įvestos bendros jų ypatingo pagerbimo šventės (pavyzdžiui, Švč. Jėzaus Širdies iškilmių oktavos ketvirtadienis – Eucharistinės Švč. Jėzaus Širdies diena²²). Artimo turinio paveikslai imti kurti jau XVIII amžiuje.

Toks yra ir P. Tedeschio nutapytas paveikslas, šias Kristaus Meilės ir Atperkamosios aukos sąsajas perteikiantis nebe emblemine, o figūrine kompozicija. Apatinėje paveikslo dalyje pavaizduoti trys adoruojantys angelai, panašūs į ankstyvųjų simbolinių Švč. Širdies garbinimo kompozicijų veikėjus. Pagrindinė paveiksle – centrinėje ašyje kylanti tiesi Jėzaus Kristaus figūra su ant krūtinės iškelta, erškėčiais apjuosta, kryželiu vainikuota ir spinduliais apsupta Švč. Širdimi. Dešine ranka, ištiesta, su atverstu ir žaizdos paženklintu delnu, Išganytojas rodo į angelo laikomą ir pastarojo gestais, žvilgsniu papildomai pabrėžiamą Mišių taurę su ostija. Kitapus, priekyje, nuolankiai profiliu klūpinčio angelo figūros kontūras nuo dešinio apatinio kampo veda žiūrovo žvilgsnį ir per sparno lanką kreipia link ostijos ir rodančiosios Jėzaus rankos. Kryptį atkartoja už antrojo angelo matomo trečiojo adoranto fragmentas. Įprasta, kad Išganytojas kaire sulenкта ranka rodo į savo Švč. Širdį. Šiuo atveju ne įsakmus, o švelnus šios pakeltos, praskleistą drabužį prilaikančios rankos gestas nukreipia žvilgsnį ir link Jėzaus veido. Išganytojo ir angelų veidai subtilių bruožų, būdingi sentimentalizmo dailei, kuriai priskirtinas visas kūrinys. Po figūrų kojomis – neryškus (bažnyčios) grindinio piešinys, fone – švytinti dangaus gėlmė su angelėlius skraidinančiais švelniais debesimis. Kompozicija barokinė, bet nuotaika jau kitokia. Pagal turinį paveikslas vadinamas „Švč. Širdis ir Eucharistija“²³, tačiau lietuviškai jį reikėtų įvardyti „Eucharistinė Švč. Jėzaus Širdis“.

Be abejo, paveikslo Lietuvoje tapytojas rėmėsi ne šiuo originalu, o jo kartote, tikėtina, raižiniu. Gal Lorenzo Capponio (g. 1733) atliktu, gana tiksliai atkartojančiu

20 Būdingas tokio pavadinimo paveikslas (1761 m., dail. Etienne'as Jaurat) puošia Šv. Liudviko katedrą Versalyje; jo nuotraukos prieiga per internetą: https://patrimoine-histoire.fr/images/Versailles/eSaintLouis?VersCSL_T22.JPG

21 *Tytuvėnų Bernardinų bažnyčia ir vienuolynas* 2004: 15 pav. p. 175, 15 pav. p. 269. Apie Švč. Jėzaus Širdies atvaizdus plačiau žr.: Smilingytė-Žeimienė, Stankevičienė 2005: 186–208; Smilingytė-Žeimienė 2009: 65–101.

22 Vėliau vietoje šventinės oktavos Šv. Jėzaus Širdies pagerbimui skirtas visas birželio mėnuo.

23 Žr. išnašą Nr. 18: *Sacro Cuore ed Eucaristia*.

originalą, tik prastesnio piešinio ir papildytu įrašu, leidžiančiu jį pavadinti „Švč. Jėzaus Širdies adoravimu“²⁴ (4 pav.), o gal ir kitu. Pastarasis raižinys turi bruožų, besiskiriančių nuo originalo, bet aptinkamų ir Apytalaukio paveiksle: Širdį supa ryškesni spinduliai, nebenaudojami atskleisti ir ranka prilaikomi marškiniai, taurę laikančio angelo galva pasukta mažesniu rakursu.

P. Tedeschio sukurta kompozicija Apytalaukio paveiksle ir daugiau pako-reguota, pritaikyta siauresnei drobei: sumažinta erdvė, vietoje angeliukų debesyse (iki apnykstant paveikslo tapybai debesų būta fono pakraščiuose) nutapytas herbas ir įrašas, atsisakyta fragmentiškai matomo angelo, profiliu klūpantysis pakeltas aukščiau, angelo su taure figūra kompaktiškesnė (buvę apnuoginti keliai uždengti, kairysis nebepakeltas). Palaiptiesiems blėstantys mistinės šviesos ratilai, esantys italo paveiksle, tapo aiškių kontūrų skrituliais arba plačiu spindulių ratu. Jų šviesa ir atsikartojantis apskritas pavidalas išryškina ir susieja svarbiausius kompozicijos elementus – Jėzaus veidą, širdį ir ostiją. Ir pakeltoji Jėzaus ranka, nebelaikanti drabužio krašto, tarsi papildomai gaubia (saugo) spinduliuojančią širdį ir ryškiau kreipia žvilgsnį į veidą. Kūrinio

4 pav. Lorenzo Capponi (g. 1733). Raižinys „Švč. Jėzaus Širdies adoravimas“ (pagal Pietro Tedeschio paveikslą). Madrido istorijos muziejus, inv. Nr. 14859. Prieiga per internetą: <http://memoriademadrid.es/busador.php?accion=VerFicha&cid=337484>

²⁴ Lorenzo Capponi [grabador] [n. 1733], Pietro Tedeschi [pintor] [ca. 1750-post. 1808]. Adoración del Sagrado Corazón de Jesús, prieiga per internetą: <http://memoriademadrid.es/busador.php?accion=VerFicha&cid=337484>; dar žr.: <https://colonialart.org/artworks/4459a>. Įrašas raižinyje: „OMNIS TERRA ADORET TE SANCTISSIMUM COR JESU AT PSALAT TIBI“.

5 pav. Jono Rustemo sukurtas Kazimiero Burbos portreto kopija. LNDM, inv. Nr. T-225, Antano Lukšėno nuotr., 2020

nuotaika švelni, bet daug nuosaikesnė, ramus ir Jėzaus veidas, žvilgsnis.

Nors 1817 m. paveikslo kompozicija yra inspiruota pavyzdžio, kūrinys reikšmingas Jėzaus atvaizdo raidos Lietuvos dailėje požiūriu dėl retos ikonografijos, taip pat dėl meniškumo. Jis nutapytas profesionalaus dailininko sklandžiai redukuojant ir pertvarkant pirmavaizdžio kompoziciją, piešinys ir formų modeliavimas pasižymi individualia maniera. Tik dėl dalinio sunykimo, deja, šie bruožai dabar atsiskleidžia ne visu buvusiu gražumu.

Kūrinyje atkartotos sekamosios kompozicijos ypatybės (zigzaginė kompozicijos ašis, adorantų pozos), bet jo nuotaika kitokia, o piešinys, ritminė struktūra būdingesni klasizmo stiliui, tik ne labiausiai išgrynintai jos daliai. Sodresnis, palyginti su originalo spalvomis, paveikslo koloritas, pagrindinių spalvų – raudonos, mėlynos, žalios (melsvai

žalsvos) ir geltonos – lokalis plotmės santūrių tonų fone, draperijų klosčių tipas ir kitos ypatybės būdingos Vilniaus meno mokyklos tapybai. Nors, nesant tiesioginių įrodymų ir dar trūkstant papildomų įvairių tyrinėjimų, dailininką nurodyti be jokių išlygų būtų nekorektiška, žvilgsnis krypsta link Jono Rustemo (1792–1835). Kazimiero Burbos (1780(?)–1841) kontaktus su J. Rustemu liudija šio dailininko sukurtas vaizdo kopijos (išlikusi tik paveikslo kopija) (5 pav.)²⁵. Lyginant aptariamą Švč. Jėzaus Širdies paveikslą su žinomais šio dailininko kūrniais, atkreipia dėmesį panašus plaštakų piešinys, draperijų, angelo apnuogintu petimi karnacijų modeliavimas, kitos detalės.

Galima palyginti angelo su monstrancija kaklo, minkštų kontūrų pečių, sulenktos rankos, plaštakos modeliavimą su moterų portretais: Viktorijos Šuazel, Antaninos Veisenhofienės, Kristinos Frankienės ir kitų atvaizdais²⁶. Adorantų figūrų judesius ir pagrindinę kūno konstrukciją ryškinančio draperijų modeliavimo atitikmenų arba panašybių galima pamatyti J. Rustemo visos figūros portretuose (1808 m. nutapytame

25 Saugomas Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje (inv. Nr. LNDM T 225), publikuojamas: Janonienė 1999: 137 pav.; *Limis*, prieiga per internetą: https://www.limis.lt/paieska/perziura/-/exhibit/preview/20000003334604?s_id=q3nO2cLEVYAmZNEF&s_ind=12&valuable_type=EKSPONATAS. Įrašas prie porėmio pritvirtintoje kortelėje – „Pradziad Kazimierz Burba, zonaty z Ewą Woynianką AR 1914“ – leidžia manyti, kad 1914 m. portretas atiteko portretuojamojo proanūkiui Antanui Romeriui (1889–1973), dailininkės Onos Soltanaitės Romerienės (1895–1974) vyrui.

26 Janonienė 1999: 39, 157 ir X, XI, XV pav.

grupiniame ar 1805 m. sukurtame Onos Vankavičienės, pastarajame atkreipia dėmesį aukštyn pakeltos rankos gestas) ir kompozicijose²⁷. Šį lyginimą galima pratęsti. Netgi galima įžiūrėti K. Burbos portreto ir Jėzaus bažnytiniam paveiksle panašius veido bruožus. Nors šį panašumą, kaip fundatoriaus pageidavimo rezultata, reikėtų vertinti atsargiai, jis tikrai pastebimas. Lyginimą apsunkina dėl K. Burbos portreto originalumo kilusios abejonės²⁸. Apie Apytalaukio bažnyčiai nutapyto paveikslo autorystę sunku spręsti ir todėl, kad žinomų J. Rustemo kompozicijų, skirtų bažnyčių altoriams, neišliko²⁹. Šio dailininko nutapytų šv. Jono Kentiečio ir Švč. Mergelės Marijos paveikslų likimas nežinomas, o biustinio šv. Petro atvaizdo ir Francesco Trevisanio Šv. Šeimos paveikslo kopijos autorystė tebėra hipotetinė; vis dėlto reikėtų įsidėmėti Vincento Smakausko paliudijimą, kad Rustemas tapęs kopijas³⁰. Tęsiant tyrimus praverstų aptariamo paveikslo ir kitų tapytojo kūrinių cheminių tyrimų palyginimas. Visgi J. Rustemo autoryste jau dabar atrodo galima paaiškinanti paveikslo meninę kokybę ir sekamos kompozicijos korekcijų sklandumą. Tačiau kol kas abejonė lieka – o gal tai kažkurio jo mokinio darbas?

Išvados

Apytalaukio bažnyčiai 1817 m. sukurtas paveikslas „Švč. Jėzaus Širdis“ vertingas savo istorija, meniškumu, reta ikonografija, kuri leidžia jam suteikti pakoreguotą pavadinimą – „Eucharistinė Švč. Jėzaus Širdis“. Jis papildo žinias apie spėjamo autoriaus – žymaus dailininko Jono Rustemo – kūrybą, net jei vėliau išaiškėtų tik jo mokinio autorystė. Paveikslas svarbus Švč. Jėzaus Širdies kulto ir šio siužeto Lietuvos dailėje tyrinėjimams, reikšmingas Apytalaukio parapijos, mecenatystės Lietuvoje, aukotojų giminių istorijai.

Kūrinys yra tinkamai restauruotas, atkurtas jo pirminis vaizdas, o atliktas istorinis-menotyrinis tyrimas padėjo rekonstruoti jo pirminę vietą ir paskirtį, todėl šia publikacija pristatomas platesniam specialistų ir besidominčiųjų Lietuvos kultūros istorija ratui.

Pabaigai reikėtų pridurti, kad aukotojų Kazimiero ir Ievos Burbų santykį su daile ir kultūra aptarti dar sunku, bet tai galima tyrinėjimų tema, ypač plačiau pažvelgus į giminingus ryšius (gal pavyktų išpajioti kai kuriose publikacijose klaidingai supintas genealogines gijas).

Gauta 2020 10 13

Priimta 2020 10 23

²⁷ Janonienė 1999: IX, X ir 56 pav.

²⁸ R. Janonienė jį yra įvertinusi kaip originalaus portreto kopiją (Janonienė 1999: 192 pav.).

²⁹ Išlikęs tik kamerinio dydžio paveikslėlis Dūkšto bažnyčioje: Stankevičienė 1996: 127; Janonienė 1999: 54; LV pav.

³⁰ Janonienė 1999: 141–142, 144–145; 205 ir 219 pav.

Literatūra

1. Janonienė, R. *Jonas Rustemas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1999.
2. Jucevičius, J. *Kėdainių krašto architektūra*. Kėdainiai: Spaudvita, 2011: 90–95.
3. *Lietuvos dailininkų žodynas*. T. II: 1795–1918. Sud. Jolanta Širkaitė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012.
4. Kamuntavičienė, V.; Šinkūnaitė, L. *Apytalaukio parapija. Mikrobendruomenės istorija*. Kaunas: VDU leidykla, 2012.
5. Niesiecki, K. *Korona Polska Przy złotej wolności starożytnemi ryceztwa polskiego i Wielkiego Xięstwa Litewskiego Klejnotami <...> ozdobiona <...>*. Lwow: w Drukarni Collegium Lwowskiego Societatis Jesu, 1740.
6. Smilingytė-Žeimienė, S.; Stankevičienė, R. Švč. Jėzaus Širdies kultas ir jo atspindžiai Užnemunės dailėje. *Užnemunė: visuomenė ir dvasinio gyvenimo procesai*. Sud. Skirmantė Smilingytė-Žeimienė. Vilnius: Lietuvos kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005: 186–208.
7. Smilingytė-Žeimienė, S. *Lietuvos bažnyčių dailė: XX amžiaus I pusė*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009.
8. Stankevičienė, R. Dūkšto bažnyčios paveikslai: „Šv. Jonas Krikštytojas“. *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*. D. I. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996: 127.
9. Stankevičienė, R. Vištytis: Procesijų altorėlis (I). *Lietuvos sakralinės dailės katalogas*. T. I: *Vilkaviškio vyskupija*. Kn. II: *Vilkaviškio dekanatas*. Vilnius: Gervėlė, 1997: 280–283.
10. Stankevičienė, R. *Antakalnio Jėzus ir kiti stebuklingojo Jėzaus Nazariečio atvaizdai Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017.
11. *Tytuvėnų Bernardinų bažnyčia ir vienuolynas [Žemaitijos vienuolynai]*. Sud. Dalia Klajumienė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004.
12. Apytalaukio bažnyčia. *Ukmergės dekanato vizitacija 1784 m. [Lietuvos istorijos šaltiniai, t. VIII]*. Par. Sigitas Jęgelevičius. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2009: 109–121.

Regimanta Stankevičienė

Traces of the History of One Painting of the Sacred Heart of Jesus

Summary

Kazimierz and Ewa (of Uwoyni) Burba, the wojskis (officials attending to the needs of soldiers' families during wars) of Šiauliai and collators of the Church of St Peter and St Paul in Apytalaukis, donated the painting "The Sacred Heart of Jesus" to the high altar of the church in 1817. From 1755, when a fraternity of the Sacred Heart of Jesus was established, this altar had been decorated with an earlier painting of the same name. The painting donated by the Burba decorated the first tier of a new high altar erected after 1817 and the existing high altar that was built before 1920s (?). It is believed that due to its poor condition, the old painting was replaced with a copy during repairs in 1964, and it is this copy that is on the altar to date. In 2019, the painting was restored as it had lost many fragments of the paint layer, especially at the bottom.

The prototype of this painting is the painting "The Sacred Heart of Jesus and the Eucharist" by Pietro Tedeschi (the Church of the Blessed Virgin Mary of Mount Carmel, Imola, 1780). It is believed that the painter used an engraving of this image, presumably by Lorenzo Capponi. The painting in the church in Apytalaukis is narrower and therefore the baroque composition created by Pietro Tedeschi is somewhat reduced and adjusted. In addition, the drawing, rhythm, and colours of the painting of 1817 are characteristic of the features of the classicist style and paintings of the Vilnius School of Art. Due to the analogies of stylistics and the well-known fact of Kazimierz Burba's acquaintance with the painter Jan Rustem, the painting is

hypothetically attributed to this artist. The face of Jesus in the painting in Apytalaukis can be compared to Burba's portrait by Jan Rustem (unfortunately, only a copy has survived). We propose the title "The Eucharistic Sacred Heart of Jesus" as it defines the iconography of the painting more precisely.

KEYWORDS: painting "The Sacred Heart of Jesus", the Eucharistic Sacred Heart of Jesus, church in Apytalaukis, Kazimierz and Ewa (of Uwoyni) Burba, Jan Rustem, Pietro Tedeschi, Lorenzo Capponi